

CAPVT VIGESIMVM TERTIVM.

1 Domine pater & dominator vitæ meæ, ne derelinquas me in consilio eorum, nec finas me cadere in illis.

T hic quoque varia est lectio. Nam plerique libri habent; in cogitatu & consilio eorum. Quidam verò tantum habent, in consilio eorum, sicut & Græca. Augustinus in Speculo tantum habet; Ne relinquas me, & ne finas me cadere in illis. Sic legit & Rabanus. Iam relatiuum, eorum, quoniam videtur ad impios pertinere, quidam legunt; in consilio impiorum. At relatiuum illud magis referendum est ad labia, quæ consignari optauit superiori sententia. Quod enim ibi optauit, hic iam à Deo sibi donari postulat. Petit autem se non derelinqui à Deo in consilio labiorum suorum, hoc est, vt ad ea proferenda prorumpat ad quæ labia propensa sunt, quæque ipsa labia suggerere videtur homini esse dicenda. Nam, vt supra dictum est, cor stultorum in ore ipsorum. Vnde subdit; nec finas me cadere in illis, scilicet labijs meis, hoc est, per mea labia. Sic enim legendum esse, quamuis plures aliter habeant, Græca docent. Et sic legit Rabanus, qui ad labia hæc refert, & Dionysius. Alia tamē lectio quæ magis obtinuit, habet; nec finas me cadere in illa exprobratione, vel in illam exprobrationē. nam etiam sic legitur. Cuius sensus est: Non finas me cadere in illud, de quo superius dictum est, improprium & conuictum, vt scilicet per intemperantiam linguæ amico conuictus, aut vt mihi illud exprobrari possit quod amico sim conuictus. Appositè autem Deum, & patrem vocat & dominatorem vitæ suæ, vt significet pertinere ad eum qui vniuersæ vitæ suorum moderator est, etiam linguam hominis moderari & cohibere.

2 Quis supponat in cogitatu meo flagella, & in corde meo doctrinam sapientiæ: vt in ignorationibus eorum non parcant mihi, & non appareant delicta eorum.

3 Et ne adincrescant ignorantia meæ, & multiplicentur delicta mea, & peccata mea abundant: & incidam in conspectu aduersariorum, & gaudeat inimicus meus.

R Ectius legitur, superponat vel superponet, vt habent libri quidam correctiores, quàm superponit, vt ferè legitur. Græcis enim est, *ἐπιτίθημι*, superponet vel apponet. Sicut enim supra optauit sibi donari linguæ moderationē, quam deinde à Deo rogauit: ita nunc similiter optat animi moderationem sibi obtingere, subijciens etiam orationem ad Deum. Animi autē partes sunt duæ. Vna, quæ vim habet cogitandi, vnde dicit, in cogitatu meo: altera, quæ posita est in appetitione, quæ nomine cordis plerumq; significatur, vt & hic. Altera cæca est & ignara, nisi à Deo illuminetur ac doceatur: altera immoderata est & dissoluta, nisi à Deo regatur,

gatur, & cohibeatur veluti flagellis quibusdā. Optat ergo his suis animi viribus apponi & doctrinam sapientiæ, qua intelligant quæ bona sunt, & castigationem atque coërtionem per flagella significatam, qua à malis cupiditatibus refrenentur. Vt, inquit, in ignorationibus eorum, nempe cogitatus & cordis, (Græcè est, in ignorationibus meis) non parcât mihi, flagella scilicet & doctrina sapientiæ, hisq; magistris cohibentibus & castigantibus, non appareant delicta cogitatus & cordis, hoc est, non prorumpant in opus ea delicta ad quæ mens hominis sibi relicta, per cæcitatem & libidinem propendet, ne multiplicatis ignorantijs & delictis meis, corruam in conspectu aduersariorum meorum, illiq; de meis malis & perditione gaudeât atque lætentur. Insignis sanè est hic locus, docens hominem ad bene viuendum duplici egere gratia, nimirum & gratia illuminationis, & gratia coërtionis à malo, hominemque sibi relictum errata erratis, & peccata peccatis cumulare, sicq; perniciem sibi accersere, cum gaudio inimicorum suorum, siue hominum, siue dæmonum. Cùm ergo sciret sine gratia Dei vitia se cauere non posse, oratione rursus ad Deum fusa, Deum alloquitur:

4. Domine pater, & Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu illorum.

5. Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, & omne desiderium auerte à me.

6. Aufer à me ventris concupiscentias, & cōcubitus cōcupiscentiæ ne apprehendant me, & animæ irreuerenti & infrunitæ ne tradas me.

Aug. de
grac. & li-
ber. arbit.
cap. 16.

Græca non habent illam partē; ne derelinquas me in cogitatu illorū; sicut nec est apud D. August. qui hunc locum, sicut diximus, tractat, vbi paucioribus verbis hunc habet locū, omnino concordās cum Græcis, vt dolendū sit nos ea lectione destitutos esse, qua ipse in hoc libro usus est suo tēpore. Habet enim sic: Domine pater, & Deus vitæ meæ, elationem oculorū ne dederis mihi, & concupiscentiā auerte à me. Ventris appetitio & cōcubitus non apprehendāt me. In nostra lectione cū dicitur; ne derelinquas me in cogitatu illorū; vel potest referri relatiuum, illorū, ad aduersarios & inimicos, de quibus dictum est in superiori sententiā, vt sit sensus: Ne derelinquas me vt in me hostes mei perficiāt quod cogitant, aut in me videant fieri quod cupiunt, quodq; euenturū cogitāt. Aut ne derelinquas me vt talia cogitē, qualia illi, nepe, mala. Vel potest potius relatiuū, illorū, referri ad cogitatu & cor, vt sicut superius orauit ne relinqueretur in cōsilio labiorū, nunc oret ne relinquatur in cogitatu animi & cordis sui, ita scilicet vt sibi relictus ea cogitet & faciat, quæ intellectus & voluntas hominis, cū Dei gratia destituuntur, homini ex seipsis suggerunt, qualia sunt quæ sequuntur, vbi rectè primū deprecatur superbiam, dicens: Extollentiam, hoc est, elationē oculorum ne dederis mihi, hoc est, ne te deserente habeā, aut me habere sinas. Quibus verbis precatatur

precatur superbiam à se per Dei gratiã auferri, ne scilicet sit animo elato,
 & per elatione animi elatis incedat oculis. Secundò, in genere precatur
 auerti à se omne desiderium, carnale scilicet, quod in scripturis concu-
 piscètia sapius dicitur, quomodo hic legit Augustinus. Quo nomine hic
 rectè accipitur duplex illa concupiscètia, quæ duobus vltimis decalogi
 præceptis prohibetur, quã Ioãnes distinguit in concupiscètiã carnis & 1. Ioan. 2.
 concupiscètiã oculorum. Nisi hic peculiariter placet accipere de con-
 cupiscètia rerum alienarũ, vel concupiscètiã oculorũ, vt ad nomen, de-
 siderium, repetatur ex priori membro, oculorum, quia sequenti sententiã
 peculiariter fit mentio de concupiscètia carnis. Addunt aliqui adiectiuũ,
 prauum vel malignũ, legentes, omne desiderium prauum vel malignum
 sed pleriq; libri correctiores, inter quos est codex Bessar. sicut & Glosa
 Ordinaria, neutrum adiectiuum habent, sicut nec Græca. Sequenti sen-
 tentiã deprecatur iustus concupiscètiã carnis, quæ admodum efficax est
 in hominibus, & nisi singulari Dei gratia superari potest: est autè duplex,
 nam altera consistit in appetentiã cibi & potus, quæ venter amide & in-
 temperatè semper desiderat, vnde dicit: Aufer a me ventris concupiscen-
 tias, ne scilicet immoderatè eas sequar, mihiq; dominantur. Altera con-
 sistit in appetentiã rerũ venerarum, vnde dicit: & concupiscètię con-
 cumbendi non apprehendant me, vel, vt potius vertendum erat, non cõ-
 prehendant me aut occupent. Id enim significat verbum 1. 2. 3.
 ita vt precetur ne concupiscètiã venerarũ ipsi dominantur, ipsumq; sibi
 deuinctũ & addictum habeant, & quouis trahant. Duplicem hanc carnis
 concupiscètiã etiam Paulus coniunxit, cum dixit: Non in commessã-
 tionibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicijs. Rom. 13. Quod autem
 sequitur; Et animæ irreuerenti & infrunitæ, vel, vt multi habet, Et ani-
 mo irreuerenti & infrunito ne tradas me; quidã intelligunt quasi nolit
 tradi animo alterius impudenti & stulto, hoc est, homini improbo, inue-
 recundo ac stolido. Sed melius refertur ad animũ eius qui orat, vt hac
 parte precetur ab omni impudentiã & inuerecundia liberari, quæ multo-
 rum vitiorum, & maximè carnaliũ in tactibus & aspectu, etiam citra cõ-
 cubitum mater est: sicut contrã verecundia & pudor, mater est & custos
 omnium virtutum, sed imprimis castitatis & continentiæ. Itaque sensus
 erit: ne tradas me animæ irreuerenti vel inuerecundæ, hoc est, ne sinas me
 tradi illi, ita vt ipsa mihi dominetur, & ego talè animam habeã mihi do-
 minantè. Porro dictioni, infrunitæ, nihil responder hoc loco apud Græ-
 cos. Significat autè apud veteres, quanquã eius rarior est vsus, stolidũ &
 imprudentè, putaturq; deriuari ab antiquo verbo fruniscor, hoc est, fruor,
 vt, infrunitus, sit, cuius nõ est vllus vsus, vel potius qui rebus frui nõ nouit
 vt oportet. At noster interpres hãc dictione videtur posuisse pro inexplè-
 bili & guloso, quia postea ca. 31. cũ vertit: Vigilia & cholera & tortura viro
 infrunito; pro dictione, infrunito, græcis est $\beta\alpha\lambda\lambda\iota\sigma\tau\alpha$, hoc est, insatiabili, quæ
 significatio rectè huic etiam loco quadrat, vt significetur sapietẽm rogare
 ne animã habeat & inuerecundã & insatiabilẽ, qualis est animã gulosorũ,
 & eorum

& eorum qui moderatè non vtuntur libidine. Vt autè quis fit sic effusus ad cibum, & ad libidinem inuerecundus, efficit stoliditas inuerecundiae mater: sicut contrà honestatis & pudoris mater est sapientia, vt rectè etiam nomen, infrunitus, hoc & sequenti loco accipi possit pro stolido & imprudenti.

7 Doctrinam oris audite filij, & qui custodierit illam, non periet labijs, nec scandalizabitur in operibus nequissimis.

Post preces ad Deum fusas, redit ad docendi officium, imprimis docens quæ vitia linguæ vitanda sint, à quibus primùm rogauit Deum vt liber esse posset. Itaque doctrinam oris nō vocat eam quam iam ore suo prolaturus est, sed quam de ore & lingua moderanda traditurus est, quemadmodum etiam Rabanus indicauit. Hanc doctrinam qui serua- uerit, non peribit per labia sua, quia liber erit à malis illis, in quæ vitia linguæ hominem perducunt. Nec scandalum patietur, aut offendi- culum & ruinam per nequissima opera linguæ, qualia sunt, mendacium, maledictio, periurium, detractio, & id genus alia, quæ vitiosa sunt lin- guæ operà: à quibus qui liber est, à multis incommodis præseruatur, quia, vt dicitur in Proverb. Qui custodit os suum, custodit ab angustijs animam suam. Non ergo hic, scandalizari, accipitur pro, scandalum peccati pati ex aliorum factis vel dictis, hoc est, aliorum exemplo ad peccatum aliquod inclinari, sed pro impingere, offendere, & labi in ali- quod incommodum & malum pœnæ, vt & alibi in hoc libro accipitur, & mox in sequenti sententia. Græca tantùm habent; Et qui custodie- rit, non capietur in labijs suis.

8 In vanitate sua apprehendetur peccator, & superbus & maledi- cus scandalizabitur in illis.

Pro, in vanitate sua, Græcis est, ἐν τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ, hoc est, in stulti- tia sua. Et, apprehendetur, rursum est positum pro comprehendetur. Est enim rursum verbum καταλαμβάνομαι. Significat ergo, peccatorem per vanitatem verborum suorum & stultiloquium, capiendum & op- primendum multis malis. Quoniam enim dixit superiori sententia, eum qui custodit doctrinam oris, non periturum labijs: hic iam contrà in- dicat, qui per labia sua occupandi sunt malis, & in multa incommoda prolapsuri, peccatores scilicet stultiloqui, & maximè superbi, qui præ animi superbia non verentur alijs maledicere & conuitiari. Maledicus, enim legendum est, & non maledictus, cum Græcè sit, λοιδορ. Si- mulque insinuat vnum vitium linguæ à quo cauendum sit, nempe ma- ledicentiam, de qua apertius postea.

9 Iurationi non assuecat os tuum, multi enim casus in illa,

10. Nominatio verò Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum nō admiscearis, quoniam non eris immunis ab eis.

Inter

Inter reliqua linguæ vitia cauenda, imprimis monet cauenda iuramenta, non quidem in totum prohibens iuramentum, sed prauâ consuetudinem iurandi, quod per iurationem frequentatam multis modis cadere & peccare contingat: quoniâ qui sæpe iurat, & frequenter peierat, & saltem sæpe frustra atque sine causâ iusta iurat, quod citra peccatum non committitur. Et Isocrates quoque docet non dandum insiurandum nisi necessitas cogat, & vel nostra vel amicorum salus in discrimen vocetur. Sic & Christiani duas potissimum causas habent ob quas iurare possint, vnam gloriæ Dei, alteram salutis atque vtilitatis proximorum. Quoniam autem à iuramentis illis maximè cauendum est in quibus expressè Deus nominatur: item quia non tantum in temerarijs iuramentis nomini diuino fit iniuria, sed etiam quandocunque nomen Dei vanè assumitur in ore, ideo subiungit; Nominatio verò Dei non fit assidua in ore tuo; siue id fiat in iuramento, siue extra iuramentum, contra morem quorundam, qui ad singula penè verba vel iurant, vel Deum leuiter nominant, quod est contra secundum Decalogi præceptum, quo præcipitur: Ne nomen Dei assumamus in vanum. Additur autem in nostra versione; Et nominibus sanctorum nõ admiscearis; hoc est, non admisceas te in nominandis leuiter & sine reuerètia sanctis rebus, vel sanctis hominibus, vt fit cum iuratur temerè per sanctos aut per sanctas res, vt per templum, per altare, per Ierusalem, quod prohibet etiam Dominus in euangelio. Nam dictio, sanctorum, potest accipi vel Math. 5. vt fit masculini generis, vel vt fit neutri. Vnde & cum subiungitur, quoniam non eris immunis ab eis; relatiuum, eis, non refertur ad genitiuû, sanctorum, sed ad nomina vel nominationes sanctorum, vel ad res prædictas. & est sensus: Non eris propter illas nominationes, aut propter talia quæ dixi, immunis à Dei vindicta, & innoxius vel impunitus. Alluditur enim ad illud quod in secundo præcepto additur: Non enim habebit Dominus infontem eum qui assumpserit nomè Dei in vanum. Græca tantum habent vnam sententiam; Iuramento non assuefacias os tuum, & nominationi sancti (nempe Dei) non assuefacias. Tum subiungitur:

11 Sicut enim seruus interrogatus assidue, à liuore non minuitur: sic omnis iurans & nominans, in toto à peccato non purgabitur.

Interrogatus, hic positum est pro verberatus, & torturæ vel flagellis subiectus, quomodo Latinis quæstio ponitur pro tortura, quæ eruendæ veritatis causâ fit à iudice. Sicut ergo, inquit, seruus qui à domino suo assidue in quæstionem vocatur, & flagris cæditur, non minuitur à liuore, hoc est, non habet defectum liuoris, nec caret vibicibus: sic omnis iurans & nominans Deum, assidue scilicet, in toto, hoc est, penitus non erit liber à peccato. Qua similitudine significatur, quod quemadmodum seruus sæpe vapulans, diuersa & multa signa verberationis

T in cor-

in corpore suo exhibet : ita & frequenter iurans non potest non aperta
 eaque varia peccati indicia aliquando præbere. Itè quòd sicut seruus fla-
 gellis in corpore multum maculatur, ita & frequentans iuramèta, polluitur
 in conscientia, & multas maculas contrahit, & cum Deum videatur iniuria
 afficere temerè iurando, seipsum potius flagellat, lædit, & diuinæ vltioni
 subijcit, quemadmodum adhuc clarius sequenti exprimitur sententia.

12 Vir multum iurans implebitur iniquitate, & non discedet à
 domo eius plaga.

M Vltis verbis & sententijs exprimit Sapiens id quod dicitur in se-
 cundo præcepto. Non enim habebit Dominus infontem, &c. vt
 à praua iurandi consuetudine multis vtitata auocet. Vir, inquit, mul-
 tum iurans, non solum non erit penitus liber à peccato, sed replebitur
 iniquitate, multisque peccatis subijcietur, & ideo etiam plaga & vltio
 diuina non cessabit à domo & familia eius. Patet huius veritas in Saule,
 qui vt erat facilis nimis ad iurandum, ita iurando sæpius peccauit, & à
 Deo grauiter punitus est & in se, & in familia sua.

13 Et si frustraerit, delictum illius super ipsum erit : & si dissimu-
 lauerit, delinquet dupliciter.

14 Et si in vacuum iurauerit, non iustificabitur, replebitur enim
 retributione domus illius.

PRO, frustraerit, Græcis est *πλμμελίσσῃ*. Et omnino verisimile est au-
 thorem respexisse hic ad locum qui est Leuit. 5. vbi huius verbi multus
 vsus est pro eo qui per errorem delinquit, tribuiturque etiã illi qui perperã
 iurat, vbi nos legimus: Anima quæ iurauerit, & protulerit labijs suis vt
 vel malè quid faceret vel bene, & id ipsum iuramèto & sermone firma-
 uerit, oblitaque postea intellexerit delictum suum, &c. Ex quo capite etiam
 intelligere licet quid sit quod hic dicitur, delictum illius super ipsum erit.
 Id enim est quod ibi dicitur, portabit iniquitatem suam, vel peccato subia-
 cebit. hoc est, etsi per ignorantiam peccauit, & inaduertentiam, nihilomi-
 nus tamen peccatum suum agnoscere & expiare tenebitur. Quo modo autè
 id fieri debeat, subiungitur cum dicitur: Agat pœnitentiam pro peccato
 (vel, vt habet Hebræa, confiteatur peccatum suum) & offerat de gregibus
 agnam siue capram, &c. Ad quod etiam videtur hic author respexisse cum
 subiungitur; Et si dissimulauerit, delinquet dupliciter; vt sit sensus: Si
 dissimulauerit delictum suum in quod incidit iurando temerè & per igno-
 rantiam, hoc est, si neglexerit delictum suum iuxta legis præscriptum expiare,
 delinquet dupliciter, quia & peccauit iurando, & peccat non expiando
 peccatum suum. Hic videtur esse genuinus huius loci sensus, iuxta quem
 nostra lectio sic est accipienda: Si qui iurat frustraerit iuramentum (non
 enim legedum est, frustraerit fratrem, cum accusatiuum, fratrem, nec Græca
 habeant, nec Rabanus, nec libri correctiores impressi) hoc est, si frustra
 protulerit iuramentum, ita vt non adimpleuerit quod iurauit) etiam si per
 igno-

ignorantiam & obliuionē id acciderit, peccato tamen subiacebit, suumq; peccatum portare & expiare obligatus erit: Si autem dissimulauerit delictum suum, illudq; agnoscere & expiare neglexerit, aut, vt est Græcis, *ἔπειθε*, hoc est, contēpserit, delinquet dupliciter. Potest &, frustraerit, accipi positum pro frustratus fuerit, aut errauerit, vt significetur qui per obliuionem prætermiserit iuramentum suum implere, & qui per inaduertentiā iurauit. Sic enim correspondet verbo Græco. In sequenti sententia per, in vacuum iurantem, vel, vt est Græcis, *ὄργιστος*, hoc est, inaniter & frustra, rectē quidā intelligunt eum qui leuiter & nulla de causa iurat, quiq; illud facit nec cum suo cōmodo, nec cum alterius incōmodo, vt istud subiectum sit cōtra eos qui putant se à crimine liberos esse, si iuramento leuiter emisso nemini noceāt. De tali ergo dicit, quōd non iustificabitur, hoc est, nō habebitur apud Deū iustus & innocens, sed reus & vindictæ obnoxius, quia domus & familia eius replebitur retributione, hoc est, digna & promerita vltione, nec sinet id Deus inultū. Pro quo rursum est Græcis *ἰπαυωγῆς*, hoc est, vltione. Quod autem in quibusdam libris additur, pessima, à quibusdam explicandi causa additum est, cum in multis libris non sit, sicut nec in Græcis.

15 Est & alia loquela contraria morti, non inueniatur in hereditate Iacob.

Quoniam absurdum visum est quibusdam, vt loquela illa, de qua loquitur, cum mala sit, dicatur cōtraria morti, mutauerunt quidā illud in econtrariū in mortē. Et Lyranus legit contraria in mortē, quanquam & alterius meminit lectionis. At ex Græcis satis apparet interpretē potius vertisse, contraria morti, cum habeat *ἀντιπαρβελελιμνὸν θανάτου*, quod sonat, vestita morte, sed interpretes vertit quasi legisset *ἀντιελελιμνὸν*. Id enim est, opposita vel cōtraria. Non est autem Græcis; alia loquela, sed tantū *ἰπαυωγῆς*, est loquela vel sermo. Vnde sunt qui adhuc hæc dicta putant de iuramento, vt significetur esse iuramentū quod morte sit obuolutum, vtpote periurium. Verū cum in veteri lege iuramenta temeraria & periuria non legantur morte punienda esse, rectius videtur hic post sermonem de iureiurando, subiecisse de alio linguæ vitio longe peiore, vtpote quod morte sit puniendū, quodque peculiariter à progenie Iacob & populo Israëlitico abesse cupiat tanquam illo maximē indignum. Id omnino verisimile est ipsum voluisse significare esse blasphemiam & maledictionem Dei, vitium adeo enorme, vt nec nominari sustineat, ita vt nomine benedictionis Dei aliquādo significetur testē & per antiphrasin, vt ibi: Benedic Deo, & morere. Hoc vitium vestitum & obuolutum est morte, quia præceptum est vt blasphemus lapidetur & occidatur, vt patet Leuitici 24. Proinde rectē noster vertit; Est & alia loquela. Cum autem sequitur; contraria morti; datius, morti, non videtur construendus cum, contraria, sed cum verbo, est, vt sit sensus: Est etiam alia loquela prædictæ cōtraria, quæ est in mortem, hoc est, quæ mortē mox adfert.

Iuxta Lyranum in datiuo, morti, subintelligitur obligata vel destinata. Rectè autè blasphemia dicitur vitio de quo prius dictū est, nempe iuramento, contraria, quia iuramentum videtur habere Dei honorationem, vt qui in testem tanquam veracissimus adhibetur: at blasphemia apertam habet Dei inhonorationem. Aut si datiuus, morti, construatur cum adiectiuo, contraria, intelligendum est hanc de qua loquitur loquelam contrariam dici morti, quia mortem habet sibi quasi è regione oppositam, & proinde vicinam & correspondentem, quomodo dicit Dominus:

Matth. 21. Ite in castellum quod contra vos est, hoc est, quod è regione vestri est, & in prospectu vestro, vobisque vicinum.

16 Etenim à misericordibus omnia hæc auferentur, & in delictis non volutabunt.

MAlè quidam habent, voluptabunt, cùm legendum sit, volutabunt, vt multa habent scripta, vel volutabuntur, vt iam habent libri correctiores impressi. Id enim fati declarant Græca, quæ habent *ἰγκλισησονται*, hoc est, inuoluentur. Pro, misericordibus, Græcis est *ἰουσιῶν*, hoc est, piis, qui scilicet piè Deum colunt, & ob id quàm longissimè absunt ab impietate blasphemix & periurij, atque temerarij iuramenti, per quæ Deus dehonestatur, eiusque nomen iniuria afficitur. Qui autem sic verè pij sunt in Deum, etiam sunt misericordes & in seipfos, bene facientes animæ suæ, & in proximos propter Deū. A talibus auferentur & elongabuntur illa grandia vitia, quia & ipsi ab eis sua voluntate abhorrebūt, & Dei gratia protegentur ne in talia incidant. Redimet enim Dominus animas sanctorum suorum, & non delinquēt omnes qui sperant in eum. Vnde etsi aliquando in vitia quædam impingant, non tamen volutabūt se, nec inuoluentur in delictis, maximè talibus, sic vt ab eis occupentur, & in eis hæreant. Nam, vt habet Ioannes, Qui manet in Deo non peccat. &: Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit.

Psal. 33.

1. Ioan. 3.

17 Indisciplinatæ loquelæ non assuefcatur os tuum, est enim in ea verbum peccati.

PRO, indisciplinatæ loquelæ, Græcis est in æditione Germanica, quæ nostræ versioni maximè conformis est, *ἀπειθεσία ἀσυστή*, hoc est, inruditioni molestæ, vel rusticitati temerariæ. Quidam legunt; Indisciplinosæ loquelæ. Apud Augustinum in Speculo legitur tantum, Indisciplinationi. Omnino videtur hic tertiu vitium linguæ notare, à cuius assuetudine cauendum sit, nempe vitium irreuerentis locutionis, quæ vocatur indisciplinata loquela, quia eorum est qui non sunt bene instituti: sicut contrà bene institutorum est, reuerenter omnibus & maximè maioribus loqui. A rusticitate ergo verborum reuocat, quòd ea etiam non careat peccato, sed in ea sit verbū peccati, hoc est, sermo vitiosus. Peccatum enim est, non deferre etiam verbis honorem proximo, sed contumeliosè, durè & rusticè loquendo, alios ad indignationem prouocare.

Et quo-

Et quoniam ad reuerentiam verborū parentes boni suos filios diligenter monent: Item quoniam ipsa fidelium origo ex sanctis parentibus eos monet honestatis, ideo subiicit:

18 Memento patris & matris tuæ: in medio enim magnatorum confistis.

19 Ne quando obliuiscatur te Deus in conspectu illorum, & assiduitate tua infatuatus improperium patiaris.

20 Et maluisse non nasci, & diem natiuitatis tuæ maledicas.

Videtur omnibus perpensis hic esse sensus: Vt rusticitati & verborum irreuerentiæ non assuecas, memor esto institutionis & præceptorum quæ à parentibus accepisti. Memento item ex qualibus sis ortus parentibus, sanctis scilicet, & Deum verum colentibus: Consistis enim & conuersaris inter magnatos, nempe cultores Dei sanctos homines, sanctosque angelos Dei, qui sunt in medio populi Dei, & contemplantur singulorum mores: vnde meritò tibi cauendum est ne coram talibus indecorè te geras, aut assuecas ineptè & inhonestè loqui. Ne aliquando eueniat vt sicut tu noluisse meminisse præceptorum & reuerentiæ quam te docuerunt tui parentes, originis item tuæ: ita etiam vicissim eueniat vt Deus obliuiscatur tui in bonum, ad honorandum scilicet te in conspectu illorum magnatorum, in quorum oculis & auribus indecorè te hic gessisti. Atque tunc tu, qui iam mala loquedi assuetudine & assiduitate infatuatus es, improperium patiaris & ignominiam, quando ex eorum consortio, cum quibus iam in populo Dei censeris, turpiter eijcieris, & tuæ irreuerentiæ & inobedientiæ iustas dabis pœnas. Ex quo & hoc consequetur, vt qui, si voluisses, in parentibus tuis gloriari poteras, ob ignominia & pœnarum magnitudinem malis non fuisse natus, & maledicas diē natiuitatis tuæ, siue in hoc sæculo, siue in futuro. Docet ergo reuerentiam & honestatem verborum iuxta parentum monita & sanctam originem seruandam, vel ob honorè qui debetur cœtui sanctorum, sicut & Paulus monet mulieres in ecclesia habere velamen 1. Cor. 11. super caput suum, & propter angelos. Et Tobias consideratione parentum à quibus nati erant, suā coniugem monet honestatis & temperantiæ, dicens: Filij quippe sanctorū sumus, & non possumus ita coniungi, sicut & gentes quæ ignorant Deum, vt est Tobia 8. Et diligenter obseruandum est quòd illi; Memento patris; opponatur, ne obliuiscatur te Deus; & honori quem quisque ex sanctorum cœtu obtinet, opponitur improperium & dedecus, quod irreuerens incurrit siue hic siue postea in conspectu sanctorum, & hominum, & angelorum. Vtinam hunc locum nostri temporis hæretici bene obseruarent, vt memores suorum parentum, abstinerent ab tam inhonestis & maledicis verbis, quibus ecclesiam Dei, eiusque præpositos & veterem religionem incessunt. Græca quædam habent per futurum; In medio magnatorum consistes vel confidebis. Et potest intelligi de honore quem filij obedientes præceptis

parentum suorum consequentur siue hic siue postea, cum eis dabitur ut sedeant in regno Dei cum principibus populi sui. Germanicum tamen exemplar habet præfens, ut nos, *omnes dicitur*.

21 Homo assuetus in verbis improprij, in omnibus diebus suis non erudietur.

A Ut notat hic aliud linguæ vitium à quo cauendum sit, nempe contumeliam & improprium: aut etiam hoc vitium pertinet ad illud quod modo dixit, indisciplinatum loquellam. Sub ea enim non tantum continetur verborum rusticitas, sed maledicentia omnis, conuitium, & id genus alia. Postquam ergo monuit non esse assuescendum imperitiæ & ineruditæ loquacitati, subiungit eum qui assuetus fuerit verbis improprij, nunquam suscepturum meliorem institutionem, significans eam consuetudinem ita firmiter adharere, ut vel nunquam vel ægrè diuelli ab homine possit, & contraria institutio suscipi: & proinde ab ea assuetudine maximè cauendum, ut per quam de homine fere sit desperatum. Nec mirum, cum improprij & conuitijs assuetus facillè etiam in suum monitorem insurget, & pro salubri monitione cõuitia reget.

22 Duo genera abundant in peccatis, & tertium adducit iram & perditionem.

Post vitia linguæ procedit ad vitia operum, sicut & prius in principio capitis, postquam precatus est linguæ continentiam, deinde precatus est & vitæ totius temperantiam. Tria autè genera hominum scilicet esse dicit, quorum duobus tribuit abundare in peccatis, vel, ut habet Græca, multiplicare peccata, hoc est, frequenter & incessanter peccare: tertium verò dicit adducere sibi iram, hoc est, grauè ultionem & perniciem. Quæ tria in sequentibus declarantur, quâuis hæc variè à diuersis accipiantur.

23 Anima calida quasi ignis ardens, non extinguetur donec aliquid glutiat.

Primum hic genus indicatur quod abundat in peccatis. Et significatur vitium aliquod in animo consistens, cum hic dicatur de anima calida, in sequenti verò versu de homine nequam in ore carnis suæ. Itaque hic ferè intelliguntur notari homines auari, qui animam habent calidam, & æstu concupiscentiæ inflammatam instar ignis, nec fatiantur vnquam donec lucrum aliquod siue per fas siue per nefas conquirant: nec tamen etiam tunc fatiantur, sed semper plus expetunt, instar ignis qui nunquam dicit, sufficit. ut est Prouerb. 30. De his ergo rectè dicitur quod abundant in peccatis, & multiplicant peccata, quia tales indies peccare contingit, semper anhelantes ad quæstum. Quidam tamen hic non tantum auaros notatos intelligunt, sed in genere eos in quibus prauæ animi cupiditates, quales sunt ira, odium, auaritia, ambitio, cæteræq; immoderatæ affectiones in animo ita efferuescunt ut contineri

tineri nullo modo valeant. Est enim animus hominis peccatoris instar fornacis exardescens & perpetuò æstuantis, qui nō quiescit donec voti compos fiat. Vnde & Isaias: Impij, inquit, quasi mare feruens quod quiescere nō potest. Notandum autē quod noster vertit; donec aliquid glutiat; melius ex Græcis verti; donec absumatur. Est enim καταποδῖς aoristus passiuus. Itaque significatur, quod quemadmodum ignis nō extinguitur, priusquā maxima vi aquæ oppressus consumptusq; fuerit: ita etiā huiusmodi ardor feruorq; cupiditatū in animo hominis, vt in plurimum nō antè extinguitur, quā ipse homo morte consumptus fuerit. Bene ergo de tali hominum genere dicitur, quod multiplicant peccata.

Isaiæ 57.

24. Et homo nequam in ore carnis suæ non desinet donec incendat ignem.

Secundum hic genus insinuatur, quod tamen aliud insinuatur in Græca lectione, quā in nostra intelligitur. Nam Græca omnia habent; ἀνδρῶν ὁρῶν ἐν σώματι σαρκὸς αὐτῶν; homo scortator in corpore carnis suæ; vt secundum genus sit scortatorum, de quibus est hic versus & sequens: tertium verò sit adulterorum, de quibus postea prolixè. Noster interpres pro πύρ, declarat se legisse πένες, & pro σώματι, σέματι. Itaque nostri fere intelligunt hic notari gulosos, quorum vitium consistit in ore carnis suæ, quo indefinenter appetūt ea quæ carnis sunt, in telliguntq; tales non cessare donec in seipsis accendant ignem libidinis quæ ex gula nascitur. Potest tamen etiam nostra lectio accipi de scortatoribus, vt illud; in ore carnis suæ; accipiatur pro appetitu carnis. & sit sensus: Et homo qui nequam est in appetitu suæ carnis, hoc est, homo scortator non desinet nec quiescet, donec in appetentia carnis suæ accendat ignem, libidinem scilicet quæ in corpore scortatorum quasi quædam flamma exardescit. Quamuis enim hoc vitium ab animo impudico oriatur, tamen ex omnibus in corpore maximè apparet & extat, in eoq; illustres libidinis flammæ profert. Est enim huiusmodi libido in corporis titillatione posita, ideoq; hoc vitium distinguit à priore per subiectum, quod illud sedem suam quasi quandam fornacem in animo habeat, hoc verò in corpore magis existat, Nec mirum quòd nomine oris, appetitus libidinosus significetur, cum mox nomine panis, desiderata mulier designetur. In hoc vitium etiam bene competit abundare in peccatis, quia vitium hoc tenacissimè adhæret, & subinde repetitur, nec facillè satietatem adfert. vnde subiungitur:

25. Homini fornicario omnis panis dulcis, non fatigabitur transgrediens vsque ad finem.

Exprimit conditionem scortatorum, qui vaga scilicet libidine delectantur: vt iuuenibus plerisque accidit, qui flagitiosam consuetudinem quarumuis mulierum sine delectu appetunt, ideoq; omnis panis eis dulcis dicitur, quia scilicet quæuis mulier eis placet, satisque

T iij habent.

habent si voluptatem suam vel cum quavis expleant. Et quoniam vitium hoc tenacissimè hærere solet, nec satietatem adfert, rectè de talibus dicitur; non fatigabitur qui talis est; ita vt sæpius repetita libidine, deinceps quasi satiatus cesset, sed persistet transgredi mandata Dei vsq; ad finem vitæ suæ.

26 Omnis homo qui transgreditur lectum suum, contemnens animam suam, & dicens: Quis me videt?

Tertium hic genus insinuat, nempe adulteros, in quos competit quod de tertio genere dicebatur, nempe adducere iram, quia secundum legem adulterium morte puniebatur, non autem scortatio & simplex fornicatio. Ideoque absolutè & imperfecta oratione dicitur; homo qui transgreditur lectum suum; vt subaudias, est tertium illud genus de quo dixi. Nisi potius oratio sit suspensa vsque ad illud quod sequitur, Hic in plateis. Scortator enim qui coniugatus non est, non dicitur transgredi lectum suum; sed tantum adulter, qui sua coniuge non contentus, fidem thori violat, alienasque sectatur, qui rectè dicitur contemnere animam suam, quia vitam suam certo exponit periculo. Talium mores & ingenium hic prolixè depingit Sapiens & insectatur, ostendens eorum peccatum eo esse grauius, quòd nihil præter hominum oculos metuentes Deum non vereantur nec reformident, à quo res humanas negligi impiè arbitrantur. Itaque inducit eos dicentes: Quis me videt? & quæ sequuntur. Legunt plerique in hac sententia; contemnens in animam suam. At præpositionem, in, quædam scripta non habebant, & nominatim codex Bessarionis.

27 Tenebræ circundant me, & parietes cooperiunt me, & nemo circumspicit me, quem vereor? delictorum meorum non memorabitur altissimus.

Clara sunt hæc verba, quibus adulter significat cum ab hominibus non videtur, neminem sibi timendum, quòd putet Deum qui in alto cælorum loco residet, nò inde respecturum ad ea quæ hic inferius aguntur. Similia sunt apud Iob. cap. 24. Oculus, inquit, adulteri obseruat caliginem, dicens: Non me videbit oculus, &c. Sed obscuriora sunt quæ in nostra lectione sequuntur.

28 Et non intelligit quoniam omnia videt oculus illius, quoniam expellit à se timorem Dei, huiusmodi hominis timor, & oculi hominum timentes illum.

Pro his omnibus Græcis tantum est; Et oculi hominum timor ipsius, hoc est, talis tantum timet oculos hominū, tantum metuit ab hominibus videri, illorumque oculos offendere. Itaque pauca illa verba interpres pluribus expressit, quæ sic commodè accipiuntur: Talis non intelligit vel non intellexit (vtrunque enim legitur) quòd omnia videat oculus

oculus Dei, ideoq; id non intelligit vel non cogitat, quoniã talis timor hominis, hoc est, timor quo ille tantum metuit ab homine videri, & hominem offendere, expellit à se, pro ab ipso, timorem Dei, hoc est, dum hominem metuere facit, efficit vt de Dei timore non cogitet. Id rursum alijs verbis sic dicitur, Et oculi hominum, qui scilicet obseruant tantum ne ab homine videantur, timentes ipsum hominem tantum, expellunt ab ipso timorem Dei. Quidã autem libri separant à verbo, expellit, illam partem; huiusmodi hominis timor, &c. vt suppositum verbi, expellit, sit non, timor, sed is de quo dixit, non intelligit, quemadmodum requirit relatiuum reciprocum, se, vt sit sensus: Non intelligit Deum omnia videre, quoniã ipse expellit ex se timorem Domini. Deinde noua sententia quasi per paræthesin interiecta sequatur; Huiusmodi hominis timor; vt subaudias verbum, est, & sit sensus: Talis est timor hominis, & tales sunt oculi hominum qui tantum timent hominem, & obseruant tantum ne ab homine videantur, à quo sibi malè metuunt. Hęc distinctio magis placet, & inuenitur præter alios in codice Bessarionis.

28 Et non cognouit quoniam oculi Domini multò plus lucidiores sunt super solem, circumspecientes omnes vias hominum, & profundum abyssi, & hominum corda, intuentes in absconditas partes.

P Vlchrè soli comparat oculum Dei, quòd sicut sol ex cœlorum altitudine omnia sua luce perlustrat & intuetur, omniaque abdita in tenebris profert in lucè, & videri ab hominibus facit: ita & diuinus oculus, hoc est, intuitus & scientia omnia circumspicit & contuetur, atq; tandem omnia in lucem proferet. Verùm cum sol suo motu rebus per temporum interualla abesse cogatur, & etiam præsens excludi possit ab ædibus, nec in intimas terræ partes sua luce possit penetrare, Dei oculum nihil omnino effugere potest, nec à rerum contemplatione, vel temporis vicissitudine, vel quocunque impedimento, vel quauis profunditate excludi potest. vnde rectè Dei oculi multo lucidiores sole dicuntur. Cùm autem omnia eius oculi conspiciant, peculiariter omnes vias & actiones hominum circumspeciant, hominumq; corda & cogitationes, etiam in absconditas mundi partes, quia illorum peculiariter Deus habet curam & prouidentiam, vt quibus suo tempore redditurus est mercedem secundum opera illorum.

29 Domino enim Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita: sic & post perfectum respicit omnia.

Bene ostendit Dei oculos sole esse lucidiores, quia ipse non tantum aspicit præsentia sicut sol, sed etiam omnia futura antequam sint, & præterita quoque, etiam cùm iam esse desierint. Domino enim, inquit, omnia sunt agnita antequam crearentur, sic & postquam aliquid perfectum est, respicit omnia.

30 Hic in plateis ciuitatis vindicabitur, & quasi pullus equinus fugabitur, & vbi non sperauit, apprehendetur.

Sententia hastenus suspensa, ibique incipiens; omnis homo qui transgreditur; post multa interposita, hic iam absoluitur, ostenditurque quod adulter pertineat ad tertium illud genus quod iram adducit & vltionem, quia, inquit, in plateis ciuitatis, publicè scilicet & in conspectu omnium ciuium, supplicium de eo sumetur, & qui se securum esse putauit, ac studiosè cauit ne adulterium eius deprehenderetur, vbi non putauit nec suspicatus est, apprehendetur rapiendus ad supplicium. Pro, sperauit, enim Græcè est *ὑπονόστη*, hoc est, suspicatus est, proinde, sperauit, hic positum est pro timuit & existimauit. Quod autem in medio habemus; & quasi pullus equinus fugabitur; Græca modò non habent. Rectè tamen pullo equino cõparatur adulter, vt qui ad adulteriũ perpetrandũ lasciuus fuit & fortis, instar equi. iuxta illud Ieremiæ: Equi amatores & emissarij facti sunt, vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat, perpetrato adulterio veluti tener pullus equinus timidus & fugax, ex conscientie remorsu pauet & deprehensus fugiat, nec tamen effugiat, sed vbi se securum fore sperauit, apprehendatur. Id nonnunquam etiam in hoc mundo corporaliter accidit: at inuitabiliter apud Deum impletur, quando qui in perpetrando scelere audax est, & nihil timet, post admissum crimen timere incipit, & cum Cain vagus & profugus viuuit in terra, qui inopinatò aliquando diuina vltione opprimetur, in conspectu omnium supplicium ferens cum summa ignominia, de qua & sequitur:

31 Et erit dedecus omnibus, eo quòd non intellexerit timorem Domini.

Quoniam, inquit, non habuit rationem timoris Domini, nec de eo cogitare voluit, vt per eum timorè dedecus adulterij vitaret, Deo eius adulterium pro palate, erit omnibus in dedecus, hoc est, omnes eum habebunt dedecorosum & ignominiosum & ob admissum flagitium, & ob illatum supplicium. Itaque incidet in dedecus quod studiosè vitare se posse credidit per tenebras. Declaratum est illud ex parte in Dauide cum Beersabee adulterante, & suum crimen studiosè tegere volente. Cui dictum est à Domino: Tu fecisti absconditè, ego autem faciam verbum istud in conspectu omnis Israël, & in conspectu solis.

32 Sic & mulier omnis relinquens virum suum, & statuens hereditatem ex alieno matrimonio.

Quod de adultero dixit, id & adulteram mereri docet, ostendens etiam illam pertinere ad tertium genus quod iram adducit. Et rursum est oratio imperfecta, vel potius suspensa, quæ, quibusdam per parenthesis interpolitis, postea perficitur ibi; hæc in ecclesiam adducetur.

Adulte-

Adulteram autem dicit constituere hæreditatem ex alieno matrimonio, quia ex viro alterius matrimonij profert filios, qui velut legitimi filij, hæredes sint futuri sui mariti. Hoc crimen quoniam varijs de causis enorme est, priusquam oratione absoluat, & indicet qua pœna & ultione dignum sit, ostendit eius maleficij iniuriam latè patère, nec simplicem esse, sed tripartitam, interponens quod sequitur.

- 33 Primò enim in lege altissimi incredibilis fuit: & secundò in virum suum deliquit, tertio in adulterio fornicata est, & ex alio viro filios statuit sibi.

Incredibilis, positum est pro infida vel in obediens, vt & aliàs. Est enim Græcis *ἠπίθουσι*. Tria mala enumerat, in flagitio adulteræ, quorum tertium bipartitum est, vt etiam quatuor deprehendatur. Primò enim Dei autoritas violatur, cuius legi fides promissa & obedientia non præstatur. Secundò, fides marito data rumpitur. Tertio, & corpus ipsius nefario stupro corruptum est, quia per adulterium fornicata est, & legitimi hæredes nothis & suppositijs liberis defraudantur.

- 34 Hæc in ecclesiam adducetur, & in filios eius respicietur.
 35 Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum.
 36 Relinquetur in maledictum memoria eius, & dedecus eius non delebitur.

Sicut varijs modis adultera peccauit, ita non tantum vno modo punietur. Primò enim in ecclesiam & cœtum populi Dei adducetur, vt ibi conuicta iuxta legem Dei coram omni populo lapidetur. Deinde respectus habebitur in filios eius, deque eis diligens habebitur inquisitio & visitatio (est enim Græcis, *ἠπίθουσι*) vt spurij à legitimis discernantur, & omni honore & hæreditate in populo Dei careant, vt sic non tantum in seipsa puniatur, sed etiam in suis filijs. Nec hi tantum honore in populo Dei carebunt, sed & diuturna vita atque successione, Deo nimirum talem progeniem in sceleris detestationem citò absumentem. Quod significatur cum dicit, non tradent vel non dabunt filij eius radices; hoc est, non firmiter in terra collocabuntur, nec rami eius dabunt fructum, hoc est, filij eius spurij non proferent filios, per quos parentes quodammodo post mortem manent superstites. Similis est locus Sapien. 4. Adul-
 terinæ plantationes non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt, &c. Postremum etsi aliqua maneat eius memoria, ea tamen non relinquetur nisi in maledictum, hoc est, in maledictionem illius, vt scilicet cum ignominia & maledictione eius fiat memoria. Ex qua tam insigni punitione, magna consequetur in populo utilitas, quæ deinde exprimitur. Porro quod ad lectionem attinet, quidam libri habent; Derelinquet memoriam eius; vt, eius, positum sit pro suam.
 Alij,

Alij, derelinquent memoriam eius; vt ad, filios, verbum referatur. Alij, relinquetur memoria eius; sed ad rem parum facit. Græca verti possunt: Derelinquet memoriam suam.

37 Et cognoscent qui derelicti sunt, quoniam nihil melius est quàm timor Dei, & nihil dulcius quàm respicere in mandatis Domini.

Qui derelicti sunt, hoc est, superstites, apud quos manet memoria, ex supplicio quod de adultera & eius posteritate sumitur, admoniti cognoscent & quòd nihil vtilius est homini quàm timor Dei, & quòd nihil sit dulcius quàm attendere semper ad mandata Domini, vt eorum intuitu homo semper & à malo reuocetur, & ad bonum impellatur. Obseruatio enim mandatorum Dei adfert secum & summam vtilitatem & summam voluptatem: nec hæc tantum, sed etiam honestatem, ita vt triplex in ea bonum sit situm, vtile, delectabile, & honestum. Quod sequens sententia, qua hanc doctrinam claudit, bene comprobatur.

38 Gloria magna est sequi Dominum, longitudo enim dierum assumetur ab eo.

Sicut magnum dedecus sequitur adulteros & alios peccatores, vt iam ostensum est: ita magnum decus & honor magnus est, sequi Dominum, eique in omnibus obedire, siue quia hoc ipsum summam tandem gloriam adfert, siue etiam quia in eo ipso quis seipsum honore & gloria afficit, quòd Deo vt oportet seipsum subijcit, & quam debet obedientiam præstat. nam, vt bene dictum est, Seruire Deo, regnare est. Cùm autem sequitur; Longitudo enim dierum assumetur ab eo; relatiuum, eo, videri posset referendum ad illum qui sequitur Dominum, vel ad, sequi Dominum, vt sit sensus: Longitudo dierum, hoc est, vita vel hic diuturna, vel post hanc vitam æterna obtinebitur ab eo qui sequitur Dominum, vel per eam rem quæ est sequi Dominum. At melius cum Lyrano refertur ad Dominum, vt sit sensus: Per sequelam Domini, longitudo dierum assumetur, hoc est, accipietur à Domino, qui vitam æternam largietur suis sectatoribus. Græcè est, longitudo est suscipi te ab eo, scilicet Domino. Fortè interpres vertit, longitudo enim dierum assumi te ab eo, vt sit sensus; longitudo dierum, hoc est, vita æterna obtinetur per hoc quòd Dominus te assumit ad se.